

РЕЦЕНЗІЯ

доктора філологічних наук, професора МУСІЙ Валентини Борисівни
на дисертацію РОМАНОВОЇ Катерини Василівни
«Художньо-естетичні властивості казок у творчості М. Жука»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі
гуманітарних наук за спеціальності 035 Філологія

Жанр казки є тим феноменом загальнолюдської культури, інтерес дослідників до якого не згасає. У той же час слід визнати, що, незважаючи на численність та багатоплановість досліджень, усе ще зберігається низка нерозв'язаних наукових проблем, які пов'язані з закономірностями генезису цього жанру як загалом, так і на кожному окремому етапі розвитку культури. Природа цього художньо-параболічного жанру, його взаємодія з іншими жанрами та видами мистецтва, рецепція казки, комунікативні можливості та засоби – це те, що потребує концептуального осмислення для повноти наукових уявлень про своєрідність жанрової моделі казки та історичного розвитку цієї моделі, і, додамо, що так чи інакше опиняється в центрі уваги в рецензованій роботі. У зв'язку з цим **актуальність** дисертаційного дослідження Катерини Романової, одним з провідних завдань якої є вивчення комунікативних стратегій у казках М. Жука, не викликає у нас сумніву. Тим більше, що йдеться про перші десятиліття ХХ століття – вкрай складну добу саме для цього літературного жанру тому, що навіть ставлення до казки у той час стало предметом дискусій. Значна частина педагогів, захоплена революційними змінами у суспільстві, була тоді переконана в тому, що виховання майбутніх громадян потребує радикальних змін. Тому й автори, які створювали книги для дітей, мали піклуватися лише про виховання своїх читачів у тісній взаємодії з реальними побутовими проблемами. Вважалося, що не треба розвивати в маленьких читачах уяву, достатньо навчати їх життю та праці на прикладі реальних фактів. Казці, яка нібито відмежовувала дітей від реального буття, було оголошено війну. Безперечно, літератори не могли змиритися з таким вульгарним трактуванням задач дитячої літератури. Вони вважали, що уроки, які маленькі читачі можуть засвоїти в процесі

читання, треба проводити у захопливій формі, намагатися зберігати віру дитини в можливість доброго дива. І не лише дітей, але й дорослих читачів, які також потребують віри в диво, нехай навіть «звичайне».

Значним є також те, що час, про який ідеться у дисертації Катерини Романової, мав принципове значення для української літератури тому, що треба було відпрацьовувати нові форми спілкування з читачами, розвивати систему відносин мистецтва слова з іншими видами мистецтва. Дослідження цього напрямку розвитку української літератури особливо актуальне, коли йдеться про таку її постать, як Михайло Жук. Дисертантка цілком має рацію, коли розглядає творчість М. Жука як модерні стичну й обґрунтовує у зв'язку з цим необхідність розглянути просвітницько-романтичну спрямованість його творів, відповісти на питання: чим викликано звернення до жанру казки – творчою індивідуальністю Михайла Жука? процесом пошуків модернізмом нових шляхів трансформації жанрово-родової системи літератури і синтетичних жанрів прози у тому числі? новим сприйняттям фольклору, точніше – взаємин між літературою та фольклором? Питань, які постають перед дослідником як цього етапу розвитку української літератури взагалі, так і творчості окремого митця слова, М. Жука, можна навести ще більше, і тому ми вважаємо дисертацію Катерини Романової **актуальною**. Нарешті, **актуальність** дослідження Катерини Романової полягає в тому, що воно включене у сучасний літературознавчий контекст, упростір тих напрямів наукового підходу до художнього тексту, які розробляються та активно використовуються сучасними дослідниками. А саме – структурно-семіотичного, наратологічного, герменевтичного, міфопоетичного. Не менш обґрунтованим є також звернення дисертантки до вже традиційних для літературознавців методів – біографічного та культурно-історичного. Воно є доречним у першу чергу у зв'язку з тим, що Катерина Романова звернулася до дослідження тих фактів біографії та творчості Михайла Жука, які до сьогодні не є дослідженими або навіть відомими. Значний пласт об'єкта її роботи – матеріали, які поки що можна знайти в архівах. І тому слід

підкреслити, що Катерина Романова багато чого зробила для популяризації цих матеріалів не лише тим, що підготувала їхнє дисертаційне дослідження, а ще й тим, що взяла активну участь у процесі вивчення спадщини Михайла Жука, яку здійснює Літературний музей Одеси. Тому ми вважаємо, що застосовані в роботі методи дослідження обумовлені предметом дослідження та поставленою метою, їх вибір та використання в якості інструменту системного аналізу художньо-естетичних властивостей казок у творчості М. Жука виглядає виваженим, відповідає поставленим дослідницьким завданням. Об'єктивності та переконливості спостережень та висновків сприяє всеохоплюючий аналіз чинної наукової літератури з проблем, які вирішуються, у першу чергу – досліджень модернізму, які виконано як вітчизняними літературознавцями та культурологами, так і вченими інших країн (зокрема, сторінки 29 – 33, які присвячені польській критиці модернізму). **Мета і завдання** дисертації чітко сформульовані. **Структура** дисертації, яка складається з чотирьох розділів, мотивована означеними у вступній її частині завданнями. Катерина Романова цілком має рацію, коли звертається до вивчення особливостей сюжетно-мотивної структури, характеру художньої події, а також видових (міжмістецьких) та родо-жанрових трансформацій казок Михайла Жука з метою виявити їхні художньо-естетичні особливості. На наш погляд, усі розділи дисертації є змістовними та переконливими. Хоча, безумовно, у процесі ознайомлення з ними виникають окремі питання та зауваження.

Зупинимось на розділах дисертації, які безпосередньо присвячені вивченню казок Михайла Жука. У першому (другому в структурі дисертації) з них Катерина Романова досліджує сюжетно-мотивну структуру творів і виносить на захист висновки про переважання лінійної будови сюжету у казкових творах М. Жука, про обумовленість лінійності / переливності сюжету характером наративного фокусу бачення, про вплив на дискретну мотивно-образну систему казок М. Жука дидактичності, оцінювальності, іронічності, тяжіння до народно-пісенних форм оздоблення сюжетів. Серед

головних мотивів, які виокремлює та детально аналізує авторка дисертації у зв'язку з тим, що, з її погляду, саме вони створюють цілісну картину світу в поетиці казок М. Жука, варто назвати мотиви води, чарівного перевтілення явищ (предметів) за допомогою слова, а також флористичні мотиви. І якщо міркування про мотив перевтілення, враховуючи його співвіднесеність з сюжетом у плані прагматики події, уявляються цілком природними (мотивованими), то мотив води потребує в додатковому обґрунтуванні його саме сюжетної інтенції, чіткого розрізнення між «образом» та «мотивом». Цікавими є думки К.Романової про реалізацію сюжетного мотиву дії чарівного слова у казках М. Жука, враховуючи те, що однією з головних рис міфопоетичної свідомості, яка віддзеркалюється у казці, є тотожність реального (дія, річ, істота) та ідеального (назва, зображення, ім'я). І те, що дисертантка звернула увагу саме на цей мотив, є, на нашу думку, одним з її важливіших здобутків. Найбільш цікавими в науковому сенсі фрагментами цього розділу дисертації вважаємо положення стосовно перформативності, яка полягає в тому, що, як пише Катерина Романова на стор. 59, «реципієнт також бере участь у створенні світу твору посередництвом осмислення та сприйняття, і отримує досвід перебування у комунікативній ситуації впливу, трансформації власної свідомості внаслідок того, що мимоволі входить, занурюється у простір чарівного дискурсу...»; про контексти аналізу мотиву метаморфоз у казках письменника, про комунікативно-дидактичні завдання М. Жука в його казках, про семантику мотиву гри в них (стор. 61). У процесі ознайомлення з цим розділом дисертації у нас все ж таки виникло питання стосовно риторичності. А саме – чим обумовлена риторичність казок М. Жука: природою казкового жанру, або риторичність є ознакою всієї творчості М. Жука, тобто є віддзеркаленням його творчої індивідуальності, або риторичність була викликана особливостями часу, коли вони створювалися, або вона є проявом модерністської природи казок М. Жука?

Нашу увагу привернули також таблиці, які запропоновано в дисертації. Наприклад – на стор.67 – 68. Це безумовне підтвердження концептуальності дисертації.

Дуже складну задачу поставила перед собою дисертантка в третьому розділі своєї роботи, звернувши увагу на подієвість у рецептивному та у наратологічному сенсі. З одного боку, йдеться про народження твору (казок М. Жука), коли ми виходимо за межі тексту і враховуємо також простір його автора та його реципієнта, а з іншого – про подію в межах тексту, у безпосередньо тому сенсі, який надають їй наратологи, які розуміють її як здійснення однієї або декількох можливостей і розглядають такі її ознаки, як релевантність, сингулярність, непередбачуваність, незворотність, одноразовість, фрактальність. Катерина Романова цілком має рацію, коли розглядає подієвість в обох означених сенсах хоча б тому, що і в першому, і в другому випадках можна виявити таку ознаку події, як інтенціональність, тобто неможливість відокремити подію від свідомості. І в цьому сенсі, на нашу думку, безумовною вдачею дисертантки є її звернення до ілюстрацій, котрими автор супроводжував свої казки, тобто, коли безпосередньо поєднуються обидва плани як об'єкт дослідження – і подія як процес формування тексту, коли автор рухається від авантексту як герменевтичної моделі (див. стор. 96 дисертації) до завершеного тексту, і подія як складник художнього твору. Нагадаємо, що п'ятий пункт переліку завдань дисертації сформульовано таким чином: «Простежити динаміку творення казок, послуговуючись текстологічним підходом, порівняти рукописи казок з остаточним варіантом твору, що дозволить розкрити процеси художнього мислення, еволюцію сюжетно-образної організації творів». Звідси наш висновок про те, що третій розділ дисертації «Характер художньої подієвості...» безпосередньо присвячено виконанню в першу чергу цього завдання, хоча, безумовно, не тільки його. У зв'язку з вищезазначеним пропонуємо дисертантці ще раз навести перелік неопублікованих текстів М.Жука, які було проаналізовано в дисертації, та відповісти на питання: Чи

можна такі тексти вважати завершеним твором та віднести до казкового доробку письменника?

Безумовним здобутком Катерини Романової у цьому третьому розділі її дисертації є також виявлення та аналіз ознак авторської самопрезентації у розглянутих казках М. Жука та плану образної візуалізації в них.

Серед проблем, які вирішує К. Романова в четвертому розділі дисертації – обумовленість жанру казки характером її адресата – дитячою або дорослою аудиторією (стор. 122). У цілому цей розділ присвячено виявленню жанрової специфіки казкової спадщини М. Жука. Нашу увагу привернула теза К. Романової на стор. 122: «Модерна казка М. Жука представлена не лише “чистими”, традиційними, але й синкретичними або змішаними жанровими формами: казками-притчами, ... казками-анекдотами..., казками-новелами... Також можна виявити не розглянуті казки-байки, казки-оповідання, казки-сценки». І далі вона докладно розглядає кожен з означених нею жанрових форм. Слід також визначити, що К. Романова виходить за межі творчості М. Жука і включає його казки у загальнофольклорний контекст, а також у контекст авторської казки як літературного жанру взагалі. Безумовними здобутками дисертантки є, на наш погляд, врахування досвіду М. Жука-сценариста (стор. 125), спостереження щодо перформатизації (наприклад, стор. 127), міркування стосовно проявів діалогічності у казках М. Жука (стор. 128). Серед положень дисертації, які свідчать про наукову новизну та значимість роботи Катерини Романової, - ті, що є результатом вивчення місця ілюстрацій у створенні М. Жуком казки як цілісної художньої системи (наприклад, стор. 134).

Висновки до кожного з розділів, а також до всієї дисертації, ґрунтовні, логічно пов'язані з положеннями, які обговорювалися та ілюструвалися в межах кожної з частин роботи і які винесено К. Романовою на захист, свідчать про концептуальність та наукову вагу її роботи. Усе це є підтвердженням того, що дисертація Катерини Романової написана на належному фаховому рівні, здійснена в межах обраної наукової

спеціальності, є самостійним науковим дослідженням, належним чином структурованим, концептуалізованим і оформленим. Науковість та аргументованість висновків, самостійність і обґрунтованість висунутих до захисту положень дисертації, перелік виступів Катерини Василівни Романової на конференціях та її публікацій (у цілому – 8, з яких 3 надруковано за межами України, у тому числі – 1 у наукометричному виданні (Scopus), а 4 – у спеціалізованих виданнях, рекомендованих ВАК України) свідчать про те, що результати дослідження були належним чином апробовані. Усе це дозволяє дійти висновку про високий рівень дослідження.

Отже, вважаємо, що дисертація К.В. Романової є завершеним науковим дослідженням з актуальних літературознавчих проблем, викликає практичний і теоретичний інтерес. Дисертаційна робота «Художньо-естетичні властивості казок у творчості М. Жука» відповідає спеціальності 035 Філологія та вимогам, передбаченим пунктами 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44, а її авторка Катерина Василівна Романова заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія, галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Рецензент – доктор філологічних наук,
професор,
професор кафедри української літератури
та компаративістики
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

В. Мусій

Валентина МУСІЙ

